

påpekat också höra till de mindervärdiga element som böra försvinna.

För att ej riskera att bli missförstådd vill jag förtydliga min nyss gjorda exemplifiering. Jag vill *icke* därmed ha sagt, att en kommande koralbok *måste* avfatta sina melodier såsom ett slags dansvisor, ej heller, att de äldre läsarna skola under alla förhållanden äga företräde framför goda avfattningar som vunnit burskap i menighetssången. *Denna* åsikt har aldrig jag men väl en outrerad filologisk riktning inom äldre svensk kyrkomusik omhuldat. Men de som skola ordna koralbokens skatter *måste känna till* deras historia, deras stil, anledningen till *varför* de fått skilda uppteckningar o. dyl. Sedan är det en lämplighetsfråga huru mycken hänsyn en historisk-filologisk riktning bör förtjäna. Det får ej ske på bekostnad av andra större värden.

De män som bli i tillfälle att avgöra det segslitna och ömtåliga koralboksproblemet för en längre tid framåt ha många synpunkter att anlägga, många problem att lösa, många hänsyn att taga. För att bli till levande gagn *måste* kompromisser ske mellan åtskilliga, till synes oförenliga ståndpunkter. Men ett är säkert: *utan att taga vederbörlig hänsyn till musikvetenskaplig forskning och till sunda och naturliga allmängiltiga principer inom musikalisk formlära kan ingen framgång vinnas*. Koralbokskommitten har ej inom koralbokstilläggets snäva ram haft tillfälle att i större utsträckning visa sin inställning till de spörsmål av olika slag som äro av intresse. Ett omdöme må därför sparas, till dess deras förslag föreligger klart. Jag kan dock icke neka till, att melodier, som t. ex. deras nr. 72, *måste* framkalla en obehaglig känsla av ovisshet inför vår nya psalmboks musikaliska komplement. När allt kommer omkring så är Fader Hæffners mantel ej så lätt att upptaga!

C.-A. Moberg.

Medeltida gravmonument.

Medeltidens svenska gravmonument ha hittills varit föga kända. Sextonhundralets antikvariska uppteckningar och vår tids arkeologiska undersökningar ha lämnat ett tämligen rikt material. Men en sammanställning av detta har länge saknats. Stora svårigheter erbjuda sig för forskaren på detta område, ty han *måste* äga en omfattande arkeologisk bildning och dessutom besitta stora kunskaper i lingvistik, epigrafik, heraldik, genealogi och historia. Nyligen har vår kunskap om medeltida gravmonument blivit på ett mycket värdefullt sätt utökad genom en doktorsavhandling av Sölve Gardell med titeln *Gravmonument från Sveriges medeltid*.

Sölve Gardell, *Gravmonument från Sveriges medeltid. Typologi och kronologi. I Text.* Göteborg 1937. Kr. 20:—.

Det hittills utkomna stora textbandet innehåller dels en inledning om monumentens typologi och kronologi dels gravskrifterna själva både de latinska (med översättning) och de svenska. Huvudvikten ligger naturligtvis på den senare delen. Författaren känner omkring 1200 medeltida gravstenar, och av dessa äro c:a 500 bevarade. Däri äro ej inräknade de sydsvenska och egendomligt nog ej heller de gottländska, vilka icke medtagits, emedan författaren anser dem stå i en särklass i konsthistoriskt hänseende. Om så är fallet, hade det snarare varit en lockande anledning att sträcka undersökningen även till detta område, men f. ö. är det knappast den konsthistoriska synpunkten, som är ensamt avgörande, då det gäller minnesmärken av detta slag.

Man har i alla fall nog anledning att känna tacksamhet mot författaren, som nedlagt en otrolig möda med läsning, översättning och publicering av det imponerande och i särskilt hög grad svårarbetade materialet. För en arkeolog är hans långa och rätt tunga inledning tyvärr mindre givande än vad man kunnat förvänta. Man kan på den vidlyftiga vetenskapliga apparaten tillämpa Geijers ord, att man tycker sig »höra det ständigt arbetande maskineriet oupphörligt knarra». Denhängivna dyrkan, som Gardell ägnar den typologiska metoden, leder icke alltid ofelbart till riktiga eller sannolika resultat; snarare lurar faran, att det sköra stoffet presas. Det är ju också utomordentligt ömtåliga frågor, som föras fram. Inledningsvis behandlas t. ex. missionstidens gravskick. De forntida bygravfälten med hednisk begravning måste övergivas, och ett av de första synliga tecknen på missionens verksamhet blir en invigd begravningsplats. Detta övergångsstadium kan emellertid icke fixeras med så säkra kriterier, som Gardell gjort, ty här flyta formerna både lokalt och temporärt på ett säkerligen mycket svårbeskrivbart skick. Ett intressant minne om kristnandet av gamla sedvänjor är den av Gardell anförda seden att uppdelade kyrkogården i olika delar för socknens byar eller rotar. Här ha bygravfälten flyttats fram till det invigda området. Sådana »ättehagar», som de kallas ännu på 1700-talet, finnes bevarade på några ställen i vårt land — jag kan nämna Torpa kyrkogård i Östergötland, där sju stenar med namn på socknens byar minna om byarnas urgamla begravningsplatser.

Vid skildringen av de tre gravtyper, som finnas företrädda under missionstiden, nämligen ättehögar, jordgravar och trägravar, rör sig författaren mera på dilettantens stadium. »Jordgravarnas» former finnas f. ö. alls icke representerade hos oss och saknar därför intresse. Av stengravar finnas två slag, sarkofagen (blott känd i Skåne och från Alvastra) samt kistan. Den sistnämnda förekommer i flera former, oftast mer eller mindre avpassad efter kroppens form. Vanligen äro 1100- och 1200-talets stenistor försedda med särskild huvudnisch.

Gravgodset blir under kristen tid allt enklare, medan vikinga-

tidens hövdingegravar bevara ett mycket rikt innehåll. På sin höjd finner man guldringar, vanligen trolovningsringar, kors, blyplattor (i Sverkerkapellet i Alvastra), signeter o. s. v. Även likkistor äro mycket ovanliga — veterligen äro kistor av urholkade trästammar endast i Skara domkyrka, där de dateras till tiden före 1130, vid Björkö från en ännu tidigare tid samt i Storkyrkan, där Magnus Ladulås' och Karl Knutssons gravar voro försedda med trapetzformade träkistor. Spår av bärbårar av trä ha också påträffats (och stundom troligen felaktigt uppfattats som kistor) t. ex. i Lund vid grävningar å tomten till domkapitlets kapitelhus. Bärbåren utgjordes av en enkel bräda, på vilken liket transporterades till graven och nedkastades i densamma.

Över graven restes vanligen ett träkors. Ibland ersattes detta med mera monumentala minnesmärken. Runstenarna ha ibland uppfattats som gravvårdar, ehuru de egentligen äro att anse som ett slags epitafier. De runstenar, som bära uttrycket »här ligger» måste dock uppfattas som verkliga vårdtecken över en grav. Fler-talet runstenar äro kristna och bära i många fall enligt min mening anses rent av som propagandatecken i den nya religionens tjänst. Därför få de en mycket framträdande placering vid vägarna eller vid de nya kultplatserna, som troligen först utgjordes av ett invigt område — kyrkogård — med klockstapel.

Bland den äldsta medeltidens gravkistor intaga hällkistorna av s. k. Eskilstunatyp ett viktigt rum. Ett närmare studium av dessa, icke minst deras ornamentik, kommer att giva märkliga resultat om den kristna missionsverksamheten under 1000-talets senare hälft. I föreliggande avhandling är denna viktiga sida nästan helt förbisedd till förmån för ett klarläggande av typerna, vilka nu få namn efter landskapen och benämnas västgöta-, östgöta- och skånekistor.

Detta förbiseende av författaren är så mycket egendomligare som de yngre romanska gravkistorna från Västergötland istället ägnas en ytterst utförlig behandling, vilken kanske fullt motiveras av själva resultatet. Dessa missionstidens gravkistor äro de första påtagliga vittnesbörden om en ordnad kristen gravkult och om bestämda kultplatser. De ha i stort antal påträffats isynnerhet i Östergötland och alltid i eller invid de äldsta kyrkorna. Vid kistans kortsidor äro placerade höga, uppåt spetsiga gavlar, vilka äro rikt ornerade liksom lock- och stundom sidohällarna. Utsmyckningen består av en livfull band- och djurornamentik. Inskriften i runor är på fornsvenska utom det intressanta fragmentet från Linköpings domkyrka med texten på latin från Luk. 23:42.

Ur denna kisttyp utvecklas de romanska gravkistorna, som äro talrikast i Västergötland, där de vackraste exemplaren finnas i Husaby (Olov Skötkonungs grav) och Häggesled. Ett stort antal »kistformade lockhällar» (olycklig term!) härstammar också från Västergötland, men på grund av bristande illustrationsmaterial är det svårt att se, om icke en del av dessa egentligen utgöras av

hällar från missionstiden eller från kistor av Husabytypen. Den märkligaste av lockhällarna är onekligen S:t Eriks gravsten, som förr fanns i Gamla Upsala kyrka. Författaren ägnar den en intressant undersökning. Han visar, att äldre skildrare meddelat en förvanskad inskrift, och att stenen verkligen täckt helgongraven i Gamla Upsala kyrka. Gardells rekonstruerade text har följande utseende i översättning: »Liksom andra sakramentalier är denna grav värd att äras, i vilken den undergörande Eriks kropp vilar. Helge Eriks, konungens och martyrens grav». Den sten (utan inskrift), som sedan 1926 finnes upplagd i kyrkan på ett podium, bevarar av allt att döma minnet av helgonkonungens grav. Där har graven med sitt innehåll funnits 1160—1273. Efter en brand har gravplatsen förstörts men efter translationen markerats av den nyss nämnda gravstenen.

Egendomligt nog äro däremot ytterst få gravkistor bevarade från den yngre medeltiden. Nu uppstår en ny form, tumban, som utgöres av en rektangulär uppbyggnad ovanpå den murade graven. Vackra exempel finnas i Lunds domkyrka och i Lärbro på Gottland. Ett bekant tumbalock är kalkhällen från Gudhem (Statens historiska museum), liksom Birger Jarls gravsten i Varnhem. I senare tid har i samma kloster en tumba framgrävts, som uppbyggts åt drottning Katarina, Erik Erikssons gemål (död omkr. 1250). Hennes bild i relief framställs på locket.

Det övervägande antalet gravmonument från medeltiden utgöres av enkla hällar, vilka täckt själva graven. Denna form bibehålles ända fram till 1700-talets mitt. Hällarna ha varierande form: än äro de trapetzformade, än femsidiga, än åter rektangulära, vilket är den vanligaste formen. Men även kvadratiska och t. o. m. runda hällar förekomma. Som exempel på sistnämnda typ må nämnas den bekanta gravhällen över Jon Svartpräst i Vårdnäs kyrka i Östergötland (död 1426). I Västergötland äro de s. k. liljestenarna mycket vanliga. De utmärkas för en rik växtornamentik, vars huvudelement är ett träd med en palmblattartad avslutning, som erinrar om en lilja och som uppstått ur stavkorset, ett på romanska gravhällar vanligt dekorationsmotiv. Av korset har sålunda blivit en livssymbol.

Under gotiken få gravhällarna en mera arkitektonisk indelning genom att inskriftsband längs ytterkanten. Ibland ser man istället för inskriften endast den dödes initialer, hans bormärken, vapenbilder, sigillbilder eller altarkalk, människobilder o. s. v. Sigillbilderna äro onekligen ganska originella, isynnerhet Skoklosterstenen över Helena från år 1263. Längs sköldbården läses »Sigillum Magni filii Johannes Angeli». Hällar med bild av en kalk förekommer naturligtvis endast över präster, och den äldsta anses vara gravstenen över domprosten Elov i Skara, död 1448. Figurhällarna äro ganska talrika ända från 1200-talets slut. Vanligen är den inhuggna människobilden placerad under en balda-

kin med en gotisk båge. Den mest bekanta är väl gravstenen över lagman Birger Persson till Finsta och hans maka, heliga Birgittas föräldrar, i Upsala domkyrka. Ovanför vardera bågen ses Abraham hållande i händerna en duk med ett naket barn, betecknande den döda själen och anspelande på Luk. 16:19—25.

Huvudparten i Gardells avhandling ägnas inskrifterna. Man möter här ett stort och av forskningen nästan outnyttjat fält, som man är författaren tacksam för att ha dragit fram i ljuset.

Gravstenarnas texter använda oftast klichéartade formuleringar t. ex. »hic iacet» (eller »här ligger»), som förekommer redan på runstenarna. Endast i undantagsfall äro inskrifterna mera utförliga. Som exempel må nämnas biskop Nils Hermanssons sten i Linköpings domkyrka med en lång text, som bl. a. omtalar att »han hade ett fromt sinne, goda seder och var benådad med kunskaper i andliga ting». Om Vadstenabrodern Johannes präst heter det t. ex. att »han är den, som kan hela bibeln utantill». Och om generalkonfessorn Peter i Vadstena, författaren till »Cantus Sororum», säges i inskriften: »som en jungfru har du levat, och du har upptecknat Kristi lärosatser och överlämnat dem åt den allmänt förhärligade Birgitta». En aning av humanistisk lärdom möter oss i denna rad: »Kristus har själv fört honom över till de Elyseiska fälten» (i Linköping domkyrka 1505) eller i denna slutstrof: »må icke den breda vägen till Styx öppna sig för honom» (samma kyrka 1508). Mycket sällan citeras bibelspråk, oftare däremot liturgiska formler. Ibland ha textats några froma bönesuckrar eller ord av tröst och hopp, såsom på en Alvastrasten, där det heter, att de båda avlidna äro »övertygade om att finna livets Herre bevekt på grund av klosterbrödernas förbön, då det säges Gån. Kommen.» En vacker text har en sten från Föra på Öland: »Må du, som läser denna inskrift ihågkomma Rodhed, och bed Fadern, som råder över stjärnorna, flytta henne till den ljuvliga friden. Amen.» Litet bisarr verkar följande inskrift på en sten i Valltorps kyrka i Västergötland från 1200-talet: »Du som läser detta, tag mitt öde i betraktande. Men skratta bara, ty döden skonar varken hög eller låg. Jag Florens spelade en betydande roll och hade gods och ställning. Utan att jag med dem gjort testamentariska förordnanden, har jag såsom död flyttat från världen». Eller en annan i Vadstena kloster med denna lydelse: »I torftiga lindor ha här Johannes Finssons kött, hud och ben jordats och lämnats åt maskarna. För honom, o Kristus, till glädjen bland de saliga». En vändning, som förekommer på flera stenar, lyder: »Jag är vad du skall bliva, och vad du är, har jag varit». Ibland innehåller texten en bön att graven måtte skonas, t. ex. fru Ramborgs till Vik gravsten i Väster-Åker, som anropar »alla rättänkandes ädelmod om att de icke måtte tillåta någon borttaga den kopparhäll, som är lagd över mig. Men om någon skulle plundra mig efter min död må Gud vedergälla det». Denna gravsten inne-

håller f. ö. den längsta inskrift, som är känd. Där meddelas ett slags testamentariskt förordnande och upplyses, att hon byggt kyrkan och skänkt egendomar till kyrkans, prästers och klockares underhåll. Mycket detaljerad är också riddaren Andreas Eskilssons gravskrift (i Uppsala domkyrka): »Han stiftade i denna kyrka ett kanonikat, som kaniken herr Magnus Tyrgilsson utökade så att prebendeprästen förpliktades att hålla en årsnot den 15 mars varje år med allmän allmoseutdelning med ljus och ett halft pund vax och att läsa en begravningsmessa varje vecka.»

Skriften är till början med runor, och först efter 1200-talets mitt blir den latinska bokstavsskriften vanlig. Dess olika former har författaren ägnat ett ingående studium, som är ett betydelsefullt avsnitt av hans avhandling. Redan på 1000-talet dyker versalskriften upp i det ovan omtalade lilla fragmentet från Linköpings domkyrka. Under följande århundrade användes versaler tillsammans med majuskler av vissa karaktäristiska typer (A, C, D, E, H, M, N, T och U). Ännu vid 1300-talets början begagnades denna blandform, men eljest nyttjades huvudsakligen under detta århundrade enbart majuskeltyper. Minuskeltyper i relief användes först mot slutet av samma århundrade; i Skara stift dock tidigare. Från 1400-talets mitt förekomma majuskler såsom initialer, eljest minuskler i relief. Renässansinflytandet sätter in vid 1500-talets början, då man brukar minuskler med frakturliknande typer i risting för att senare helt återgå till versaler.

Som prov på svensk diktkonst på latin äro de flesta gravskrifterna tämligen enkla, men åtskilliga äro dock värda att framdragas ur glömskan och läggas till den ytterligt sparsamma svenska poesin från medeltiden. Versslaget är alltid versus leoninus, en rimmad hexameter (eller pentameter) med vissa bestämda regler. Som exempel på ståtliga minnesversar må nämnas epitafiet över Magnus Ladulås, som en gång fanns i Riddarholmskyrkan, gravhällarna över marsken Tyrgils Knutsson i samma kyrka, Linköpingskaniken Olov i Kisa kyrka (förlorat), generalkonfessorn i Vadstena Peter Olofsson och den heliga Katharina, båda i Vadstena klosterkyrka, den delvis citerade, vackra inskriften över Nicolaus Hermanni, epitafiet över de tre konungarna av Erikska ätten i Varnhems klosterkyrka, hällen över prästen Nils Gezdari i Upsala domkyrka och Sten Stures epitafium i Mariefred (förlorat).

I denna korta redogörelse för innehållet har icke kunnat ens antydvas något om den betydelse medeltidens svenska gravskrifter ha för historiskt-genealogisk forskning och icke heller de många upplysningar de innehålla om svensk hagiografi. För ett ytterligare utnyttjande av dem är det emellertid nödvändigt att detta första band efterföljas av en atlas, där gravmonumenten publiceras i bild. Vi hoppas, att denna icke skall behöva vänta på sig.

Bengt Cnattingius.